

УДК. 1.17.1/4

М.С.Ўринбоева - Фаргона политехника институти “Ўзбекистон тарихи ва ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси, Фаргона шаҳар, Ўзбекистон

М.С.Уринбаева - старший преподаватель, кафедры общественных наук Ферганского политехнического института, г. Фергана, Республика Узбекистан

ТАБИАТГА ЭКОЛОГИК МУНОСАБАТЛАРГА АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЭТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ПРИРОДЕ И ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ

STAGES OF DEVELOPMENT OF ETHICAL APPROACHES TO NATURE AND ENVIRONMENT

Аннотация: Ушбу мақолада инсониятнинг табиатга бўлган экологик муносабатлари тарихи ва уларнинг ахлоқий жихатларининг айрим масалалари таҳлил қилинган.

Аннотация: В статье анализируется история экологических отношений человека с природой и некоторые вопросы их моральных аспектов.

Abstract: This article analyzes the history of human ecological relations with nature and some issues of their moral aspects.

Таянч сўзлар: Экологик ахлоқ, “Авесто”, ахлоқий нормалар, тасаввуф, маънавий-ахлоқий мерос.

Ключевые слова: экологическая этика, «Авесто», нравственные нормы, мистицизм, духовно-нравственное наследие.

Keywords: Ecological ethics, "Avesto", moral norms, mysticism, spiritual and moral heritage.

Инсоният тарихи табиат ва жамият муносабатлари тарихидан иборат бўлиб, уларни бошқаришда ахлоқнинг ўрни ҳақидаги қарашлар илдизи қадимги давр маънавий-маданий ривожланишининг дастлабки босқичларига бориб тақалади. Зеро, ҳар қандай тарихий даврда ижтимоий

муносабатларнинг моҳиятини, ривожланиш даражасини баҳолайдиган мезонлар таркибида экологик ахлоқ доимо устувор аҳамият касб этган.

Маълумки, ”табиат-жамият-инсон” муносабатларини оқилона бошқаришнинг дастлабки назарий-методологик асослари, табиатга инсон ва жамият муносабатининг маънавий масалалари қадимги Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто” да кейинчалик Шарқ уйғониш даври мутафаккирларинининг, хусусан, Абу Наср Форобий, Абу Райхон Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий, Захириддин Муҳаммад Бобур ва бошқаларнинг ижтимоий-фалсафий қарашларида кенг ёритилган ва улар бугун ҳам тарихий маънавий мерос сифатида муҳим аҳамият касб этиб келмоқда. Дарҳақиқат, “Авесто” инсоният тарихида “табиат-жамият-инсон” муносабатларини бошқаришнинг ахлоқий нормалари кўрсатилган дастлабки тарихий ёзма манбаларидан бири ҳисобланади. Унда инсоннинг табиатга муносабат масалалари амалий ҳаёт таркибий йўналиши сифатида ёритилган. Хусусан, экологик ахлоқ нормаларини универсал тарзда ифодалаган “кодекс” ҳисобланиб, тарихий даврлар оша ҳозир ҳам ўз аҳамиятини сақлаб келмоқда. Айниқса, “Авесто” да борлиқнинг яҳлитлиги ва бир бутунлиги, инсон ҳаётининг табиат билан уйғунлиги масаласи одамнинг руҳий ҳолати билан чамбарчас боғлиқ ҳолда кўрсатилгани кўп нарсани англатади. Бу ҳолат инсоннинг маънавий дунёсини шакллантиришда атроф-муҳит қадим замонлардан бери қандай кучли таъсир ўтказиб келганига эътиборимизни жалб этади. Зардуштийлик фалсафасида тўрт унсур- ер, ҳаво, сув, олов эъзозланади. Сув ва оловга атаб қурбонликлар берилган. Масалан, сувга сут ва шарбат томизилган ҳамда сувнинг доимий софлиги учун идишга барг ташлаб турилган. Оловга эса қурбонлик сифатида қуруқ ўтин ҳайвон ёғи ва хушбўй ҳид таратувчи гиёҳ ташланган. Ерни эъзозлашиб унга ўлган кишиларнинг жасади кўмилмаган. Ҳавони ҳар қандай бадбўй ҳид билан булғаш қораланган.

Зардушт таълимотига кўра, табиатга нисбатан қилинган ҳар қандай ваҳшийлик катта гуноҳ ҳисобланган. Чунончи, “Авесто”нинг Вандидод

қисмидаги учинчи фаргардида инсоннинг табиатга муносабатида ахлоқий қарашлар ва ҳуқуқий масалалар уйғун, бирликда талқин қилинади. Хусусан, Ерга муносабат масаласида: “Узоқ замон экилмаган ва омоч тегмаган замин бахтсиздир. У омочни орзу қилади. Бундай замин балоғат палласига кирган сохибжамол қиздир. Бу қиз фарзанд кўриш ва яхши ёстиқдошга интиқдир”[1]. Кимки бекор ётган ўлик ерга сув чиқариб ишлов берса, у кейинги ҳаётида мукофот олади дейилади. Ҳосил бериб турган ерга ишлов бермаслик, суғориш тизимини бузиш ва ерни чўлга айлантириш катта гуноҳ ҳисобланган.

“Авесто” инсоннинг табиатга муносабат жараёни, яъни меҳнат фаолиятида уни муҳофаза қилиш ўз ифодасини топган. Масалан, заминни ҳаммадан кўра кўпроқ бахтиёр қилган шахс ҳақида: “У ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир”[2], дейилган. Бу фикрларда инсоннинг табиатга муносабатидаги иқтисодий эҳтиёжларни қондириш экологик ахлоқий нормаларга мувофиқ бўлиши зарурлиги ифода қилинган. Шу қисмнинг олтинчи фаргарди, иккинчи бўлимида Ерни ўлаксалар билан ифлослантиришнинг ахлоқий нормаларини бузишга қарши жазо чоралари шундай кўрсатилган: “Кимда-ким ўлган ит ё одам суягидан энг кичик бармоқ бўғими ҳажмичалик нарсани ерга кўмса, ёхуд ўша суяк илиги ер қаърига сингиб кетса, ундай одам ёзуғига нечук жазо бор? Бундай зот аспаҳиҳ-ашатра ва саравушутарана қамчилари билан ўттиз мартадан саваланади. Агар бу ҳолатлар қайта такрорланса жазони кучайтириш белгиланган. Бунда 400, 600, 1000 мартагача қамчилаш лозимлиги кўрсатилади”[3]. Мазкур жазо чоралари экологик ахлоқий нормаларни қонуний-ҳуқуқий таъминлашга қаратилган.

“Авесто”нинг “Ясна, “Виспарад,” “Яшт”, “Видевдот” китобларида илгари сурилган маънавий-ахлоқий таълимотлар, кейинчалик Ғарб ва Шарқ фалсафасида ривожлантирилган. Хусусан қадимги Юнон фалсафасида борлиқнинг муайян элементини моддийлик асосига қўйиши, Гераклитнинг

оловни бошланғич моддийлик деб кўрсатишида “Авесто”га ҳамоҳанглик борлигини кўрамиз.

Шарқ Ренессанси ахлоқий қарашлари тарихида табиатни муҳофаза қилиш маданияти, инсониятнинг тақдири ва цивилизация келажаги хавфсизлиги асоси эканлиги гениал тарзда илғаб олинган. Айниқса, Беруний ва Ибн Сино асарларида экологик фаолиятни бошқарувнинг маънавий-ахлоқий асослари ўз ифодасини топган. Маълумки, ислом динининг ҳудудимизга кириб келиши ва мавқеини мустаҳкамлаб бориши билан унинг “табиат-жамиат-инсон” тизими муносабатларини бошқаришга доир ахлоқий таълимоти ҳам шаклланиб ривожланиб борган. Қуръон ва ҳадисларга асосланган ислом таълимотида инсоннинг табиатга бўлган муносабатидаги маънавий-ахлоқий жиҳатлари илоҳиётга эътиқод нуқтаи назаридан ёритилган.

Дарҳақиқат, тасаввуф фалсафасида инсоннинг табиатга муносабати комиллик белгиси сифатида қабул қилинган. Хусусан, тасаввуфда табиатга, инсонга муносабат Аллоҳга эътиқод билан боғлиқ эканлиги кўзга ташланади. Гарчи, тасаввуф намоёндаларининг таълимотларида фатализм ва пессимизм элементлари устуворлиги кузатилсада, буни экологик ахлоқ назариясидаги муқобил қарашларнинг бир йўналиши сифатда эътироф этиш керак.

Ҳар қандай тарихий даврда миллий экологик ахлоқий нормаларнинг умуминсоний манфаатларга мос келиши, унинг гуманистик мезонларини намоён қилади. Ҳақиқий глобал онг ва умумжаҳон маданиятига эришиш йўли бир маданиятнинг бошқа маданиятни йўқ қилиши ва аллақандай янги рационал тизимларни яратиш билан эмас, балки барча инсонлар ва миллатларнинг умуминсоний ахлоқ нормаларига асосланиш орқалидир. Ҳозирги замондаги экологик дунёқарашда инсонпарварлик ахлоқининг навбадаги босқичи намон бўлмоқда,-дейди профессор Н.Н.Марфенин. Эндиликда гап фақат замондошлар ўртасидаги ўзаро ҳурмат ҳақида эмас, балки шу билан бирга келгуси авлодларнинг фаровон яшашлари учун ғамхурлик, биз билан бирга яшаётган барча тирик мавжудотлар учун

"умумий уй" бўлган биосферани сақлаш тўғрисида бормоқда. Бугун дунёнинг инсонпарварлик эволюциясига, унинг ноосфера босқичидаги ривожланиш жараёнларига мувофиқ янгича талаблар асосида яшашни ўрганадиган вақт келди"[4].

Умуман олганда,экологик ахлоқий нормаларнинг вужудга келиши объектив жараён бўлиб,конкрет тарихий экологик вазият тақозосидир. "Табиат-жамият-инсон" муносабатларини бошқариш заруриятига доир муқобил экологик ахлоқий таълимотлар жамият ривожланиш даражасига мос келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. Тошкент.1997 й
2. Авесто.Тарихий-адабий ёдгорлик. Тошкент.1999
- 3.Комилов Н. Тасаввуф Тошкент 1996й
4. Марфенин Н. Н. Гуманизм и экология. Журнал " Экология и жизнь" 2000.